

## AQLI ZAIF BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

N.Toshpo'latova, Umumiy psixologiya  
kafedrası o'qituvchisi

Kadirova Mahliyo Baxrimurodovna,  
Pedagogika –psixologiya fakulteti  
Defektologiya yo'nalishi 1-bosqich magistri

**Annotasiya:** Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda aqli zaiflik holati namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida mulohazalar yuritilgan.

**Kalit so'zlar:** Oligofreniya, autogen, idrok, tafakkur jarayoning buzilishi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni har tomonlama yetuk, go'zal axloqli, xush odobli inson qilib kamol toptirish hozirgi kunning muhim vazifalaridan biridir. Chunki bu narsa milliy qadriyat va ruhiyatni tiklash jarayonida ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish masalasidan kelib chiqadi. Mazkur muammoni o'rganishda psixologlar oldida turgan vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda boshlang'ich ta'limni ilmiy asosda to'g'ri yo'lga qo'yish uchun o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki shaxsiy xususiyatlarining rivojlanishi uchun ham imkoniyat yaratadi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda adaptiv xatti-harakatlarning etishmovchiligi - bu bola o'z yoshidan kutilgan va jamiyat a'zolaridan kutilgan ijtimoiy xulq-atvorni namoyish eta olmaslik holati. Bu psixiatrik kasallik deb tasniflanishi mumkin, ammo bu ruhiy kasallik emas. Ruhiy nogironlik bolalikdan boshlanadigan funktsiyalardagi muayyan vaziyatni tavsiflaydi, bu aql va cheklangan moslashuv ko'nikmalarining cheklanishi. Aqli zaif bolalarning rivojlanish darajasidan qat'i nazar, ular oddiy bolalardan farq qiladi. Biroq, bu bolalarning rivojlanish ehtiyojlari ularnikidan farq qilmaydi. Bu bolalar

ovqatlanishi, ichishi, sevilishi, muvaffaqiyatga erishishi, qabul qilinishi va jamiyat a'zosi sifatida yashashi kerak. Aqli zaif nogironlar yuqorida qayd etilgan ehtiyojlarni qondirish orqali ijtimoiy muhitda omon qolish uchun zarur bo'lgan shaxsiyatning etukligiga erishadilar.

Yetakchi bo'lgan o'quv faoliyatidan ham tashqari boshqa faoliyatlar o'yin, muloqot va mehnat ham o'quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu faoliyalar asosida muvaffaqiyatga erishish motivlari bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar tarkib topa boshlaydi. O'quv faoliyati o'quvchilarda o'qishda muvaffaqiyatga erishish ehtiyojini qondirsa, shuningdek, tengdoshlari orasida o'z o'rniga ega bo'lish imkoniyatini ham yaratadi. Aynan ana shu o'rin yoki mavqega erishish uchun ham bola yaxshi o'qishga harakat qilish mumkin. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o'zi erishgan muvaffaqiyatini boshqa tengdoshlarining muvaffaqiyati bilan solishtiradilar. Ular uchun doimo birinchi bo'lish nihoyatda muhim. Bu yoshdagi bolalarda musobaqaga kirishish motivi doimiy ehtiyoj sanalib, bu motiv ularga kuchli emotsional zo'riqishni beradi. Bu xususiyatlar aslida bog'cha davrida boshlanib, kichik maktab hamda o'smirlik davrida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bolalar kattalarning u haqidagi bergan baxo va fikrlariga qarab, o'z-o'ziga beradigan baxosi, asosan, to'g'ridan to'g'ri o'qituvchining beradigan baxosiga va turli faoliyatidagi muvaffaqiyatiga bog'liq. Bu yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi tasirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalashga yaxshi imkoniyat yaratadi. Bu davr bolaning turli faoliyatlaridagi muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarini yuzaga kelish va mustahkamlanish davri hisoblanadi. Bu davrda muvaffaqiyatga erishish motivlari tarkib topishi bilan birgalikda mehnatsevarlik va mustaqillik kabi sifatleri mustahkamlanib boradi. Mehnatsevarlik bolada o'zi qilayotgan ishidan zavq olsagina yuzaga keladi. Bolada mustaqillik xususiyatining shakllanishi asosan kattalarga bog'liq. Agar bola xaddan ziyod ishonuvchan, itoatkor, ochiq bo'lsa unda asta sekinlik bilan boysunuvchanlik, tobelik xususiyatlari mustahkamlanib boradi. Biroq bolani vaqtl

mustaqillikka undash, unda bazi salbiy hislatlarini rivojlanishiga ham olib kelishi mumkin. Chunki hayotiy tajribalarni kimlargadir taqlid qilgan holda o'zlashtiradi. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil ishlarni ko'proq buyurish va ishonch bildirish nihoyatda muhimdir. Shunindek, shunday bir ijtimoiy psixologik muhit yaratish kerakki, unda bolaga biror bir ishni mustaqil, ijtimoiy vazifa bajarishni topshirish, bu ishni bajarish jarayonida bola o'zini tengdoshlari, kattalar va boshqa odamlarning lideri deb his qilsin. Ana shu his bolada mustaqil bo'lishga undovchi motivlarni yuzaga keltiradi. Maktab yoshidagi bola o'zining individual xususiyatlarini anglaydi. Bolani o'z-o'zini anglashi ham jadal rivojlana boradi va mustahkamlana boradi. Bu davrda bolalar o'zlarining ismlariga yanada ko'proq ahamiyat bera boshlaydilar va ularning tengdoshlari va atrofdagilari tomonidan ijobiy qabul qilinishiga harakat qiladilar. Bola o'zining tashqi ko'rinishi va gavda tuzulishiga beradigan baxosi ham o'z-o'zini anglashida kata ahamiyatga ega. Kichik maktab davrining oxiriga borib bolalar, ayniqsa, qizlar o'zlarining yuz tuzulishiga alohida e'tibor bera boshlaydilar. Ular o'zlarining o'quv faolayati jarayonida o'zlaridagi xulq-atvori va faoliyatini o'zi tomonidan muvofiqlashtirish qobiliyati rivojlanadi, ongli ravishda bir fikrga kela olish qobiliyati rivojlanadi, o'z faoliyatini o'zi uyushtirishga hamda bilim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishni qaror toptirishga yordam beradi. O'quvchi xulq-atvorini motivlashtirishi ham ozgaradi. Bunda do'stlari va jamoaning fikrlari asosiy motivlar bo'lib qoladi. Ahloqiy his tuyg'ular va shaxsning irodaviy xususiyatlari shakllanadi. 5-6 yoshlarda ko'zga tashlangan bolaning xususiyatlari yillar davomida rivojlanadi va mustahkamlanadi. Kichik maktab yoshidagi aqli zaif bolalarning xarakter xususiyatlari aksincha Rivojlanish davrida yuzaga keladigan moslashuvchan xatti-harakatlarning etishmovchiligidan tashqari, aqliy zaiflik - bu umumiy razvedka funktsiyalari nuqtai nazaridan normal darajadan past holat. Aqliy zaiflik holatida rivojlanish davri 18 yoshgacha bo'lgan davrni anglatadi. Razvedka funktsiyalarida me'yoriy darajadan past bo'lishi, razvedka testlarida olingan razvedka bo'limining ballaridan past. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda adaptiv xatti-harakatlarning

etishmovchiligi - bu bola o'z yoshidan kutilgan va jamiyat a'zolaridan kutilgan ijtimoiy xulq-atvorni namoyish eta olmaslik holati. Bu psixiatrik kasallik deb tasniflanishi mumkin, ammo bu ruhiy kasallik emas. Ruhiy nogironlik bolalikdan boshlanadigan funktsiyalardagi muayyan vaziyatni tavsiflaydi, bu aql va cheklangan moslashuv ko'nikmalarining cheklanishi. Aqli zaif bolalarning rivojlanish darajasidan qat'iy nazar, ular oddiy bolalardan farq qiladi. Biroq, bu bolalarning rivojlanish ehtiyojlari ularnikidan farq qilmaydi. Bu bolalar ovqatlanishi, ichishi, sevilishi, muvaffaqiyatga erishishi, qabul qilinishi va jamiyat a'zosi sifatida yashashi kerak. Aqli zaif nogironlar yuqorida qayd etilgan ehtiyojlarni qondirish orqali ijtimoiy muhitda omon qolish uchun zarur bo'lgan shaxsiyatning etukligiga erishadilar. Aqli zaif bolalarning rivojlanish darajasidan qat'i nazar, ular oddiy bolalardan farq qiladi. Biroq, bu bolalarning rivojlanish ehtiyojlari ularnikidan farq qilmaydi. Bu bolalar ovqatlanishi, ichishi, sevilishi, muvaffaqiyatga erishishi, qabul qilinishi va jamiyat a'zosi sifatida yashashi kerak. Aqli zaif nogironlar yuqorida qayd etilgan ehtiyojlarni qondirish orqali ijtimoiy muhitda omon qolish uchun zarur bo'lgan shaxsiyatning etukligiga erishadilar.

Aqli zaif bolalarning rivojlanish darajasidan qat'i nazar, ular oddiy bolalardan farq qiladi. Biroq, bu bolalarning rivojlanish ehtiyojlari ularnikidan farq qilmaydi. Bu bolalar ovqatlanishi, ichishi, sevilishi, muvaffaqiyatga erishishi, qabul qilinishi va jamiyat a'zosi sifatida yashashi kerak. Aqli zaif nogironlar yuqorida qayd etilgan ehtiyojlarni qondirish orqali ijtimoiy muhitda omon qolish uchun zarur bo'lgan shaxsiyatning etukligiga erishadilar. Aqli zaif bolalarning tashqi ko'rinishi va sog'liq holati nogironlik darajasiga qarab o'zgaradi. Engil aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning tashqi ko'rinishi va motorli qobiliyatlari, odatda, tengdoshlaridan farq qilmaydi, bu o'rtacha va og'ir aqliy zaif bolalar uchun farq qilishi mumkin. ular psixo-dinamik sohalarda ma'lum darajada orqada qolishni ko'rsatmoqdalar. Katta va kichik muskullar foydalanishga yaroqsizligini ko'rsatadi, qo'llarni muvofiqlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Qo'shimcha jismoniy ko'rish qobiliyati, masalan, ko'rish va eshitish. Ularning aqliy zaifligi oshgani

sayin, til va nutq muammolari kuchayadi. Diqqat davrlari qisqa va tarqoq bo'lib, ular doimiy monitoring, mukofot va o'zgarishlarni xohlashadi. Qisqa muddatli xotirada ma'lumotni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Aqli zaif bolalar odatdagi tengdoshlari kabi ko'plab ko'nikmalarni o'rganadilar, ammo ularni o'rganish sekin va qiyinroq. Aqliy zaiflikning og'irligi oshgani sayin, ularni o'rganish sekinlashadi va qiyinlashadi. Ular akademik ko'nikmalarni o'rganishlari mumkinligi qabul qilinadi. Garchi ular akademik ko'nikmalarda o'qitilmasa ham, ular kundalik hayotda talab qilinadigan ijtimoiy moslashishni, amaliy muloqotni va o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalarini (kiyinish, ovqatlanish, shaxsiy tozalash va boshqalar) o'rganishlari kerak. Aqli zaif bolalar ijtimoiy hayotning talablarini (o'z-o'zini ifoda etish, ijtimoiy birlashish, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish) bajarish qobiliyatlarini namoyish etmaydilar. Ular kichiklari bilan o'ynashni va o'ynashni afzal ko'rishadi. Biz aqliy nogiron bolalarni nogironlik darajasiga ko'ra engil, o'rtacha, og'ir yoki parallel, ma'lumotli, o'qitilgan, og'ir va juda og'ir deb tasniflashimiz mumkin yoki biz ularga zarur yordamning intensivlik darajasi bo'yicha tasniflashimiz mumkin. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tasniflash bolaning ta'limga bo'lgan ehtiyojini aniqlash, o'quv dasturlarini eng yaxshi va mos ravishda tayyorlash va bola uchun eng mos o'quv muhitini topish uchun amalga oshiriladi. Yurtimizda ham bu sohada ko'plab olimlar ham ishlar izlanishlar olib borishmoqda. 2013- yilda L.R Mo'minova , Sh.M.Amirsaidova , Z.N. Mamarajabova , M.U.Xamidova , D.B.Yakubjanova , Z.M. Jalolova , N.Z.Abidovalar 2013- yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim – Toshkent: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyotida chiqarilgan Maxsus psixologiya o'quv qo'llanmasi chiqarilgan ushbu adabiyotda ham maxsus yordamga muxtoj bolalar ularning xarakter xususiyatlari va bilish faoliyatlari keng ochib berilgan. Kichik maktab yoshidagi aqli zaif bolalar bilan olib borgan tatqiqotlari shuni ko'rsatadiki aqli zaif o'quvchilarning maktab da o'qish yillari da ularning ko'ruv idroki sezirarli darajada tezlashadi . Shunday qilib , III sinf o'quvchilariga 22 millisekund vaqtda

ko'rsatilgan 27 % to'g'ri topildi. Ommaviy maktabning III sinf o'quvchilari 100% natija berdi, ammo bu vaqt 42 millisekundga cho'zilgandagina 100% natija berdi. Bu natijalar oligofrenlarning ko'ruv idroki tezlashganidan xabar beradi. Aniqlanishicha, aqli zaif bolalarning ko'rilishi sodda bo'lgan narsalarning idrok etishi tezlashib narsalarning ko'rinishi murakkablashsa, ularning idroki etishlari sekinlashadi. Shundan kelib chiqib ularning xususiyatlarini o'rganishda ko'proq ularni kuzatishimiz, maxsus maktablardagi kichik maktab yoshidagi bolalar bilan alohida va guruhli mashg'ulotlar ustida ishlashimiz, kuzatish ishlarini olib borishimiz darkor. Turli metodlardan foydalanib Ularni xususiyatlarini chuqirroq o'rganishimiz mumkin. Diqqat e'tiborni rivojlantiramiz nomli qo'llanmada ham aqli zaif yengil turdagi bolalar xususiyatlarini tekshirish uchun maxsus metodikalar bor misol uchun "rasmda nechta va qanaqa shakllarni ko'ryapsiz", "rasmlar ichidagi shaklni top" o'yinlar bilan bolani holatini o'rgansak bo'ladi.

#### **FOYDALANILAGA ADABIYOTLAR RO'YXATI**

- 1.K.Mamedov, M.Soatov,P. Po'latova ." Oligofrenopedagogika asoslari" Toshkent O'qituvchi nashriyoti 1994 yil chiqarilgan.
2. P.M.Po'latova "Maxsus pedagogika". G'ofur G'ulom nomidagi nashriyoti – matbaa ijodiy uyi Toshkent- 2005 yil.
- 3.L.Mo'minova, SH.Amirsaidova, Z .Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yaqubjanova, Z. Jalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" . O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyat nashriyoti Toshkent-2013 yil.
- 4.Manzura Nabiyeva, Sh. Urishov, M .Abdiyeva. Diqqat –e'tiborni rivojlantiramiz. Davr nashriyoti Toshkent 2013-yil.